

Runfynd 1984

Av Helmer Gustavson

Gustavson, H. 1986. Runfynd 1984. (Rune finds in 1984.) *Fornvännen* 81. Stockholm.

In 1984 eight runic finds were registered, six of which were new finds and two rediscoveries. Perhaps the most interesting of them are a viking period inscription on a rock near Bo gård, a manor on Lidingö outside Stockholm, and a medieval wooden rune-inscribed knife-sheath found in an archaeological excavation in the town of Söderköping in Östergötland.

The rock inscription runs: "Åsmund carved the runes in memory of Sten, his grandfather and father of Sibbe and Gerbjörn and Ulf. Here a mighty monument over a good man". The inscribed rock lies near a burial ground belonging to Vikby, a settlement which was of vital importance in the Middle Ages as an administrative center under the name of Bo gård.

The knife-sheath from Söderköping bears the inscription "Olov the smith". In the Middle Ages the word 'smith', apart from 'blacksmith', could also have the more general meaning of 'craftsman': one who works in wood or iron.

Helmer Gustavson, Riksantikvarieämbetet, Box 5405, S-114 84 Stockholm.

Under 1984 registrerades åtta runfynd. Bland dem kan nämnas fyndet av en runristad häll på Lidingö utanför Stockholm och fyndet av en medeltida runristad knivslida av trä från Söderköping. Två korta putsinskrifter på 4–5 runor i Anga och Rone kyrkor på Gotland kommer att publiceras i tredje delen av *Gotlands runinskrifter*. Ett runstensfragment med inskriften "... Gud hjälpe..." på Nibble gård, Ekerö sn i Uppland har inte varit tillgängligt för närmare undersökning. Det kommer att publiceras i Runfynd 1985.

Uppland, Lidingö, Bo gård

I februari 1984 upptäckte några pojkar en runristning, när de åkte kälke i närheten av Bo gård på Lidingö.

Ristningen är inhuggen i en berghäll ett tiotal meter väster om Askrikevägen 2–10 i östra kanten av ett stort gravfält (fornlämning nr 23, Lidingö), som består av ett femtiotal fornlämningar. Fig. 1.

Hällen sluttar brant åt öster och dess yta är delvis starkt vittrad. Ristningen består av en cirkelformad, något osymmetrisk rundjurslinga. Innanför slingan finns slingornamen-

tik och i dess övre del ett likarmat kors. Till vänster under slingan finns gyttrig, delvis bortvittrad ornamentik. Runristningen täcker en 2×1,4 m stor yta av hällen. Ristningsytan är starkt vittrad, varför de huggna linjerna mestadels är grunda och otydliga. I nedre vänstra delen har stycken av runslingan flagrat kraftigt, varigenom några runor skadats.

Runhöjden är 7–11 cm, runorna är genom vittringen grunda och breda.

Inskrift:

...asmu-tr...ris- - - runar · eftir · stein ·
5 10 15 20 25
fapurs · fapur · sin · auk · fapur · siba · ok ·
30 35 40 45 50 55
geirbiarnar × aok... ulfs · ear · merki · mikit ·
60 65 70 75 80 85
at · man · kōpan ×
90 95

"Åsmund ristade runorna till minne av Sten, sin farfader och fader till Sibbe och Gerbjörn och Ulf. Här ett mäktigt minnesmärke efter en god man."

De fyra första runorna i inskriften är grunda men säkra. Efter 4 u finns ett 12 cm

Fig. 1. Runhäll vid Bo gård, Lidingö, Uppland. Foto Bengt Lundberg 1985 (ATA). — Rune rock at Bo gård, Lidingö, Uppland.

långt vittrat parti med rester av två runor. Av den första återstår nedre delen av en huvudstav och, sannolikt, ansättningen av vänstra bistaven av en **n**-runa. Av den andra återstår basen av en huvudstav samt högra bistaven och ansättningen av vänstra bistaven i en **t**-runa. Efter 7 **r** är ett 10 cm långt stycke av ytan kraftigt vittrat. Förmodligen har ett skil-

jetecken varit ristat här. Av 8 **r** återstår ett stycke av benet och öglan av bistaven, resten av runan är bortvittrat. Av runorna 11 och 12 anas större delen av huvudstaven av den förra, och basen av en sådan av den senare; inga spår av några bistavar. 18 **e** är tydligt stungen med en punkt. Av 24 **t** återstår en ytterst grund huvudstav samt, vid belysning

med släpljus, ansättningen av en höger **t**-bistav. Ristningsytans karaktär visar att runan måste läsas som **t**, ej som **u**. 25 **e** är tydligt stungen med en punkt. 54 **o** liksom 68 och 93 **o** har ensidiga bistavar åt höger; de är ristade vinkelrätt mot huvudstaven. 56 **g** är tydligt stungen med en punkt, likaså 57 **e**. I 69 **k** är övre delen av bistaven bortflagrad. Därefter ett 10 cm långt vittrat parti av ristningsytan, där sannolikt ett skiljetecken varit ristat. Bistaven i 71 **l** är mycket grund. 73 **s** är tydlig. Till det tredje ledet i runan har en ornament-slinga använts. Det allitterande slutet av inskriften är ristat i en slinga under korset. Runorna här är grunda men säkra. På mitten av 74 **e** finns en mjukt rundad fördjupning som bedöms vara en stingning. 78 **e** är klart stungen med en punkt. 96 **n** har ensidig bistav riktad snett nedåt höger. Den är ganska högt ansatt.

Den i flera avseenden originella inskriften är inte något verk av en övad ristare. Det visar såväl ristningens uppläggning och ornamentikens linjeföring som en del språkliga och runografiska egenheter (t. ex. skrivningen av bindeordet 'och': **auk, ok** och **aok**).

Åsmund har ristat runorna till minne av sin farfar Sten, som enligt inskriften var far till Sibbe, Gerbjörn och Ulf. Vem av dessa tre som kan ha varit Åsmunds far ger inte inskriften besked om. Det finns inte heller någon annan runinskrift på Lidingö som kan hjälpa oss till klarhet i detta. Den förutom den nyfunna runinskriften enda kända inskriften härifrån på den nu endast fragmentariskt bevarade runstenen U 172 vid Islinge kan inte kopplas samman med Åsmunds monument.

Inte heller mansnamnen i hällens runinskrift gör det möjligt att knyta den samman med någon annan runinskrift i området. Namnet Åsmund är mindre vanligt i vikingatidens runinskrifter än vad man skulle kunna tro, om man räknar bort runmästaren Åsmund Kåressons signatur *Asmundr*. Namnet är däremot ganska ofta belagt i medeltida källor, och då påfallande ofta i urkunder som berör Uppland och Finland samt västra Sverige. Vanligare än namnet Åsmund i de vikingatida inskrifterna är faktiskt Sibbe och

Gerbjörn (båda belagda i ett femtontal säkra fall). Även mansnamnet Sten är känt från ett femtontal runinskrifter. Ulf tycks av det stora antalet runbelägg att döma ha varit ett populärt namn under förhistorisk tid.

Fyndet av runhällen är också intressant från bebyggelsehistorisk synpunkt. Namnet *Bo* finns i några fall öster om Stockholm som namn på herrgårdar eller boställen invid gamla farleder och innehåller då det neutrala substantivet *bo* i betydelsen 'förvaltningsgård, huvudgård i ett distrikt' (C. I. Ståhle 1954, s. 20f.). I denna betydelse ingår det också i uttryck som konungens bryte i "Upsala bo" och jarlens bryte i "ropzs bo" (ÖgL, dråpsbalken 14).

Medeltida källor visar att stormän tidigt ägde jord på Lidingö. Dessa jordinnehav kan hänga samman med Lidingös läge vid två viktiga farleder, Askrikefjärden/Stora Värtan i norr och Lill Värtan i söder. I ett brev från 1328 av Jedvard Filipsson, en av rikets stormän och med kungligt blod i sina ådror, omnämns *curiam in lydthingø*.

Carl Ivar Ståhle har i a. a. 1954 visat att det medeltida *Bo* på Lidingö sannolikt har varit identiskt med det forna *Vikby som nämns i ett brev 1370 18/1 (SRP:914): "curiam meam dictam vigby" och sannolikt identiskt med Jedvard Filipssons *curia*. Materialsammansättningen i samlingarna hos DMS talar för Ståhles tolkning. Terminologin i de medeltida urkunderna visar att Vikby-*Bo* intagit en särställning bland egendomarna på Lidingö. Denna ger också en enkel förklaring till dubbelnamnet Vikby-*Bo* enligt Ståhle. Bebyggelsen har hetat Vikby men varit ett "bo", dvs. en förvaltningsgård, alldeles som en prästgård oftast har ett eget namn men i dagligt tal vanligen kallas "prästgården". När de olika Lidingögodsen vid slutet av 1300-talet kom att samlas i ett sammanhängande förvaltningsområde ersatte namnet *Bo* definitivt det forna Vikby.

Vikby har fått namn av sitt läge längst in i Kyrkviken. Den forna bebyggelsen torde ha legat på höjdpartierna öster om gravfältet nr 23 och runhällen och på ett avstånd av ca 500 m från Kyrkvikens nuvarande strandlinje. Som framgår av höjdkurvorna på den ekono-

miska kartan var avståndet ner till stranden i söder betydligt kortare under vikingatiden.

Uppland, Norrsunda kyrka

I samband med utvändiga arbeten på Norrsunda kyrka påträffades i juni 1984 två runstensfragment i kyrkans murar, det ena i muren ca 1,5 m ovanför vapenhusdörren (kyrkans huvudingång), det andra i västra kyrkogaveln ca 1,5 m ovanför fönstret och omkring 7 m över marken.

Fragmentet ovanför vapenhusdörren visade sig vara ett återfynd av runstensfragmentet U 416, som Olof Celsius hade iakttagit 1727 och varom senare uppgifter saknas, medan fragmentet i västgaveln var identiskt med det sedan Celsius' tid saknade fragmentet U 415.

1. Ristningen på U 416 är djupt och skickligt huggen i Öpir-liknande stil. Fragmentet har sannolikt utgjort en del av runstens vänstra sida. Fig. 2.

Ristningsytans storlek 55×44 cm. Materialet är ljusröd sandsten. Samtliga runor är skadade i sina toppar på grund av kantskador. Runorna har haft en höjd av ca 5,5 cm.

Inskriften lyder enligt Thorgunn Snaedal 1984:

... - - ⁵raisa · ¹⁰stain ...
" ... reså stenen ... "

Före 3 r är nedre hälfterna av två lodräta stavar bevarade, sannolikt rör det sig om huvdstavarna i två runor. I det vittrade partiet framför 3 r finns inga säkra spår av något skiljetecken. Av 9 t återstår nedre hälften av huvdstaven och spetsen av vänstra bistaven; inga spår av någon högerbistav i det vittrade partiet till höger om runan. Huvdstaven i 12 n är ristad i ett skrovligt och ojämt parti. Den vänstra bistaven är grund men säker. En klick hårt murbruk till höger om huvdstaven gör det omöjligt att iakttaga någon högerbistav. Därefter inga spår av ristning fram till brottkanten.

2. Fragmentet U 415 består av rödaktig granit med inslag av grått och svart pigment och

Fig. 2. Det nyfunna fragmentet av runstenen U 416 Norrsunda kyrka, Uppland. Foto Thorgunn Snaedal 1984 (ATA). — The newly discovered fragment of runestone U 416 at Norrsunda church, Uppland.

Fig. 3. Det nyfunna fragmentet av runstenen U 415 Norrsunda kyrka, Uppland. Foto Thorgunn Snaedal 1984 (ATA). — The newly discovered fragment of runestone U 415 at Norrsunda church, Uppland.

hårdare kristaller. Det har sannolikt utgjort nedre högra delen av en runsten med runinskriftens slut. Fig. 3.

Ristningsytan storlek 70×63 cm. Runhöjd 7 cm.

Inskrift enligt Snaedal:

... ur sin

De två första runorna har ingått i en släktskapsbeteckning i maskulinum, som följts av possessivpronominet sin. Inskriften är huggen med grunda och breda linjer. Av runa u är huvdstaven och toppen av bistaven borta i brottkanten.

Östergötland, Skönberga kyrka

I augusti 1984 meddelade antikvarie Jan Eriksson vid Linköpings länsmuseum att man vid den pågående restaureringen av Skönberga kyrka hade påträffat en inskrift på kyrkväggen. Den gav intryck av att vara skriven med runor och var målad på norra långhusväggen under östra fönstret, 105 cm över trögolvet. Min granskning visade att ett femton-tal tecken ca 7 cm höga var målade med en blåaktig färg i kalkputsens mellan två ramlinjer i samma färg. Tecknen var endast ytterst svagt skönjbara, men framträdde något tydligare när de fuktades med vatten. Tecknen bedömdes vara runor, men var så svåra att följa med ögonen att det inte gick att åstadkomma någon läsning. Försök att med hjälp av bl. a. infrarött ljus och specialfilm komma till rätta med runinskriften lyckades inte heller.

Östergötland, Söderköping, kv. Bryggaren 1-2

Vid en arkeologisk undersökning i kvarteret Bryggaren 1-2 i Söderköping påträffades i september 1984 en knivslida av trä med en inskuren runinskrift. Fyndet (F 832) gjordes i ett avfallslager mellan två knuttimrade byggnader i kvarteret. För själva grävningen se Hasselmo 1985.

Den rundtäljda slidan är bruten i två delar. Träytan med runinskriften är skadad på några ställen. Brottet och skadorna har uppkommit vid utgrävningstillfället. Fig. 4.

Slidan är gjord av lövträ och svagt kägelformig. Dess längd i sammanfogat skick är 24,5 cm. Vid övre ändan mäter den i tvärsnitt 5×6 cm, vid den nedre 2,5×3,5 cm. Själva öppningen för kniven är 3×0,5 cm och 22 cm djup. Runhöjden är 2,5×3,5 cm. Inskriften börjar invid övre ändan. Omedelbart ovanför inskriften är ett 0,5×0,5 cm stort upphängningshål borrarat genom slidan.

Inskrift:

olavr: -miör
5 10

”Olov smed”

De oskadda runorna är breda och djupa. De har skurits in med en kniv genom två

vinkelställda snitt. 1 **o** har ensidiga bistavar snett nedåt vänster. 2 **l** är säker. Bistaven är tydligare än vad som framgår av fig. 4. Möjligen har dess spets gått förlorad i en skada som uppstått vid utgrävningen. Samma skada har tagit bort ett stycke av huvudstavens mitt i 3 **a**, som har ensidig bistav snett nedåt vänster, och huvudstavens mitt och övre bistavens ansättning mot huvudstaven i 4 **v**. Skadan gör att nedre bistaven i denna runa endast syns tydligt vid snedbelysning. Omedelbart innanför den nedre bistaven finns en punktartad fördjupning som bedöms vara en avsiktlig stingning. Efter 5 **r** ett skiljetecken i form av tre lodrätt placerade punkter. Utgrävarens spade har åstadkommit en 2,5×2,5 cm stor ytskada omedelbart till höger om skiljetecknet. I skadans övre del syns toppen av en runa, som inte går att bestämma närmare. Det korta avståndet från skiljetecknet till denna runa talar för att det består av en lodrät stav, dvs. varit **s** eller **i**. I 7 **m** är vänstra bistaven endast delvis bevarad. Bistaven i 9 **ð** tangerar brottkanten mellan de båda styckena av slidan. Mellan huvudstav och bistav finns en avsiktligt stingning. Till följd av en ytskada återstår endast nedre hälften av 10 **r**, som varit den sista runan i inskriften. Huruvida denna avslutats med ett skiljetecken kan inte avgöras.

Kniven var i äldre tid ett allemansverktyg. Det är därför inte så anmärkningsvärt att vi på knivar (knivskaft) eller knivslidor från medeltiden har runinskrifter som anger ägaren eller tillverkaren, som har en magisk uppgift eller som innehåller en kristen bön (se J. P. Strid i *Fornvännen* 1982, s. 239 ff. jämte där angiven litteratur).

Namnet Olov är väl belagt i vikingatidens och medeltidens runinskrifter. Det var under medeltiden och troligen långt in i nyare tid det vanligaste mansnamnet i stora delar av Norden (R. Otterbjörk 1963). Det kan noteras att namnet i inskriften har skrivits utan tecken för inskottsvokal mellan **v** och **r**.

Det andra ordet i inskriften kan knappast vara något annat än runsvenskans *smi r* och fornsvenskans *smidher*, dvs. vårt ord smed. Detta kunde i äldre tid också ha en allmän betydelse 'hantverkare, en som arbetar i trä

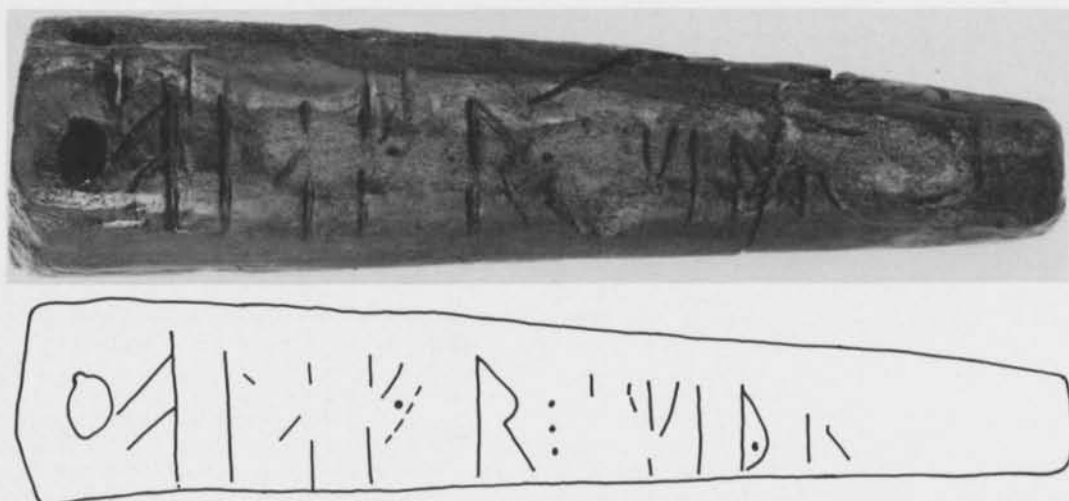

Fig. 4. Knivslida av trä med runinskrift från kv. Bryggaren 1-2 i Söderköping. Foto Bengt Lundberg 1984 (ATA) jämte renritning av Agneta Hildebrand. — Wooden sheath with a runic inscription from Söderköping, Östergötland.

eller järn'. Våra dagars klart avgränsade betydelse av ordet har utvecklats först i nyare tid. Dess vidare betydelse framgår av citat som "smidh hawir thy tang at han vil sik ey brænna" (Östnord. och lat. medeltidsordspråk, utg. av Kock och af Petersen 1884-92, s. 550) och (Jesus) "han är ioseps smidz son" (Klosterläsning, utg. av Klemming 1877-78, s. 377).

Substantivet smed var inte ovanligt som tillnamn under medeltiden. 1494 omnämns t. ex. en *pedher smet* i Stockholms tänkebok (STb 3:198). Som sådant uppträder det också på Söderköpingsslidan. Det kan även här observeras att vi möter en skrivning utan inskottsvokal. Notabel är också användningen av en stungen *b*-runa, som är mycket ovanlig i våra runinskrifter i förhållande till frekvensen av det ljud, en tonande dental frikativa, som den betecknar. Runristarens noggrannhet att markera ljudvärden framgår också av han stungit runan 4 v.

Träslidan kan enligt meddelande av grävningens ledaren Margareta Hasselmo preliminärt dateras till 1200-talets mitt tack vare annat dendrokronologiskt daterat material från grävningen. En sådan datering passar samman med inskriftens språkliga form. Vid den arkeologiska undersökningen påträffades även några ämnen till träslidor liknade den runristade slidan. Det kan tyda på att det har

funnits ett hantverksområde i kvarteret Bryggaren under medeltiden. Olov smed kanske var knivsmed där.

Tack vare fyndet torde vi också ha lärt känna den äldsta kände svenske Söderköpingsbon till namnet. Den Gotulfus som 1253 såsom borgare i Söderköping köper en kvarn-tomt (dno *Gotulfo Ruteno*, DS 1, s. 361) torde av namnet att döma ha varit av utländsk börd; jämför fornhögtyskans *Godulf* och fornfrisiskans *Godulfus*.

Förkortningar

- DMS = Det medeltida Sverige.
 DS = Diplomatarium Suecanum, Utg. av J. G. Liljegren m. fl. Sthlm 1828-1885.
 SRP = Svenska riks-arkivets pergamentsbref från och med år 1351. I-III. Sthlm 1866-1872.
 STb = Stockholms stadsböcker från äldre tid. Utg. genom E. Hildebrand m. fl. Sthlm 1917 ff.
 U = Upplands runinskrifter. Stockholm 1940 ff.
 ÖgL = Östgötalagen. Utg. av C. J. Schlyter. Sthlm 1830.

Referenser

- Hasselmo, M. 1985. 1984 års arkeologiska undersökningar i Söderköping. *S:t Ragnhilds gille. Årsbok 1984*. Söderköping.
 Otterbjörk, R. 1963. Svenska förnamn. Stockholm.
 Snaedal, Th. 1984. Uppland Norrsunda kyrka. U 415 och 416. (Rapport till RAÄ 4854/84; ATA).
 Ståhle, C. I. 1954. Lidingö under forntid och medeltid. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1954*. Uppsala.